

L'escola pública gironina durant la primera dècada franquista (1939-1949)

SALOMÓ MARQUÈS

En ocasió del cinquantenari de l'inici de la guerra civil espanyola es varen celebrar a Girona —l'any passat— unes *Jornades d'Estudi* organitzades pel Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona. Hi vaig presentar una comunicació sobre la repressió al magisteri públic gironí que es tractava d'una primera aportació a un tema que cal continuar estudiant i aprofundint ¹.

És una afirmació comuna entre els historiadors de casa nostra que el règim franquista incidí fortament i negativa en el magisteri públic.

Aquesta afirmació general se sol reforçar amb exemples particulars i amb testimonis personals per manca de dades globals. Ara per ara només és possible conèixer dades concretes d'algun poble gràcies a la tasca d'historiadors locals, però no tenim les dades generals de Catalunya. No sabem quants mestres varen ser sancionats ni amb quin tipus de sanció, no sabem què va passar amb els mestres públics a cada poble i a cada comarca del nostre país ².

Ben poca cosa sabem de com era en concret l'escola pública els primers anys del règim franquista. Els mestres que la varen viure —i patir?— no n'han explicat gaire res.

El silenci és —ara per ara— la tònica general. Els testimonis directes d'aquella època —cada vegada menys nombrosos pel pas dels anys— ara gosen parlar-ne si els preguntes, però no escriuen públicament i així perdrem una valuosa font documental de la nostra història recent.

Mentre estudiava la repressió vaig tenir ocasió de parlar amb mestres ja jubilats que m'explicaren les seves vivències personals durant aquells primers anys del nou règim. El seu testimoniatge m'esperonà a estudiar de manera concreta l'escola pública durant la primera dècada franquista. Com era l'escola pública a casa nostra

després de la guerra?, com funcionava?, quina orientació se li donava?, quins eren els problemes més greus amb què es trobaven els mestres?, etc.

Per conèixer aquesta realitat m'he servit primordialment d'un document de primera mà, gairebé inèdit, que és el *Libro de Visitas de Inspección* (L.V.I.)³.

Els llibres de visites de la Inspecció

L'ordre ministerial del 20 de gener de 1939, ordre que dicta les normes als Inspectors de primer Ensenyament per al seu treball, els recomana que visitin de manera periòdica les escoles de la província i els especifica que "*para constancia de la visita en cada Escuela habrá un libro, en donde el Inspector pondrá el informe que le merezca la obra que en la Escuela se realiza*" (art. 15). Aquest llibre, conegut com a "*Libro de Visitas de la Inspección*", és un document que —teòricament— s'ha de trobar a cada escola i que els inspectors han fet servir fins ben entrada la dècada dels anys seixanta.

Si dic teòricament, és perquè no sempre ha estat així, i a la pràctica he pogut constatar greus llacunes en aquesta època que estudio. M'explico. En primer lloc he pogut constatar que aquest llibre no exis-

teix en força escoles degut a diverses causes que m'han explicat els mateixos mestres. Així, pot ser que el llibre s'hagi perdut en fer el trasllat de l'escola a un nou edifici en el mateix poble o en fer-se les concentracions escolars, tan de moda durant els anys seixanta. També és possible que el llibre s'hagi llençat, juntament amb altres documents antics, perquè es tracta de papers que "ja no serveixen" i cal desembrassar els armaris de la direcció per fer lloc als nous llibres que arriben.

Sé d'algun mestre que se l'ha emportat a casa seva (i ja no l'ha tornat a l'escola), com a record personal dels molts anys que ha treballat en aquella escola i perquè els informes eren positius i elogiosos; i al revés, en algun cas el llibre ha desaparegut de l'escola perquè el que hi havia escrit no era gaire favorable al treball del mestre. En algun cas ha estat el mateix inspector que s'ha endut el llibre per llegir-lo amb més deteniment i ja no l'ha tornat. Lamentablement, doncs, cal constatar aquest buit documental en algunes escoles.

Quan el llibre de visites es troba a l'escola, no sempre hi ha informació d'aquests anys, ja que en alguns casos hi ha un salt documental que va de l'època republicana a la dècada dels cinquanta; d'altres vegades, tot i que l'escola fa anys que és oberta i que funciona, el primer

document datat és posterior a l'època que estudio. Malgrat totes aquestes dificultats he fet aquesta consulta a més de cent-cinquanta escoles, he pogut llegir més d'un centenar de L.V.I. i n'he aprofitat més de vuitanta per aquest treball.

L'informe oficial dels inspectors que es troba en aquests llibres, sol tenir una extensió no superior a les dues pàgines per cada visita a les escoles normals. Quan l'escola és graduada l'informe sol ser una mica més extens, de tres o quatre pàgines. Les visites dels inspectors es fan amb una periodicitat irregular, és a dir, hi ha escoles que són visitades cada tres anys, d'altres cada quatre o cinc anys... La regularitat de la visita depèn una mica de les dificultats de l'accés geogràfic a l'escola i, en aquest sentit, és més fàcil visitar les escoles del Gironès o de la Selva que no pas les del Ripollès. El text reflecteix la personalitat i l'estil de cada inspector. Tot i que en alguns casos pot semblar un informe rutinari i estereotipat, crec que és un valuós document ja que gràcies a aquests informes estudiats, es pot establir una radiografia general de la nostra escola pública.

Temàtica dels informes

La temàtica dels informes és d'allò més variada. Són poques les

Son los hombres de mañana. Ellos serán los que defiendan nuestra Patria y la hagan grande.

Imitarán a sus padres, que defendieron a España contra los comunistas y vencieron.

España está en el camino de su grandeza. Por esto desfilan los flechas con tanto entusiasmo y cantando su himno.

Imatges i paraules dels llibres de text del franquisme.

*Cursos d'Orientació,
Cercles d'Estudi d'Acció
Catòlica per a mestres i
temàtica religiosa a les
Circulars de la Inspecció.*

*D. Juan Cervera Cané,
Presidente de la Junta Provincial de Primera
Enseñanza de la provincia de Gerona*

HAGO CONSTAR

Que el Maestro D. [redacted] ha asistido con puntualidad y aprovechamiento, a las sesiones del **Currículo de Orientación y Perfeccionamiento del Magisterio**, celebrado en esta capital durante la primera quincena del mes de septiembre de 1939, pudiendo acreditarlo como mérito en su expediente personal.
Gerona 1 noviembre de 1939. - Año de la Victoria.
EL PRESIDENTE.

ACCION CATOLICA
(Sección especializada del Magisterio)
INSPECCION DE PRIMERA ENSEÑANZA

CIRCULOS DE ESTUDIO
CIRCULOS DE ORIENTACION

Cuestionario

GERONA: Curso de 1942-43

vegades en què l'Inspector es limita a deixar constància de la visita només amb paraules d'encoratjament i felicitació al mestre pel treball que fa, com es pot veure en aquest text:

“Visitada en el dia de la fecha la Escuela que dirige X, de las observaciones hechas en la misma, la Inspección hace constar: Que la Sra. Maestra demuestra toda la vocación por la enseñanza, que el Cuaderno de preparación de lecciones y el del alumno se llevan con toda exactitud, que en todos los instantes de la clase hace constantemente obra educativa y que atiende por igual a todas las alumnas. Por lo que se la felicita y se espera de ella una labor muy estimable por Dios y en favor de la Patria”. Sant Feliu de Guíxols, Baix Empordà, 1940.

Normalment l'Inspector de la zona anota en els L.V.I. les impressions personals sobre la feina del mestre, l'estat de l'edifici i del material escolar (quan n'hi ha), i també sol deixar constància de la matrícula i de l'assistència dels alumnes. Sovint hi anota recomanacions per a una millora puntual de la classe, per exemple que els neins i nenes facin més dibuix, que pirocurin fer treballs manuals d'acord amb el que diu l'Ordre del Ministeri, que aprofundeixin en l'estudi de les matemàtiques o de la geografia d'Espanya...

Llengua, religió i pàtria

Aquest tipus de recomanacions són una de les constants que es poden detectar en els L.V.I. Una altra constant és la insistència en l'ensenyament de la llengua que s'anomena indistintament castellà, espanyol, llengua oficial... Heus ací algunes mostres:

“Que intensifique la enseñanza de la lengua castellana”. Saus-Camallera, Alt Empordà, 1940. *“Recomendamos al maestro cultive el aprendizaje de la lengua oficial, en la que es*

algo deficiente”. Argelaguer, Garrotxa, 1941. *“Principal atención a la enseñanza de la lengua”.* Fornells de la Selva, Gironès, 1947.

Només he trobat un document que parla directament de la llengua catalana. Un document escrit quan el nou règim i la nova escola ja tenen 10 anys de vida a casa nostra.

Un document, per altra part, ben significatiu:

“Es difícil para esta Inspección entenderse con las niñas que sólo manejan, con soltura, el catalán”. Sant Miquel de Campmajor, Gironès, 1949.

Una tercera constant, la més significativa —juntament amb la de la llengua— per conèixer l'orienta-

D'esquerra a dreta, el governador Mazo Mendo, el bisbe Cartaña i l'alcalde Franquet durant una visita al Grup Escolar Joan Bruguera.

ASISTENCIA A MISA

El cumplimiento de esta importantísima disposición que obliga a todos los Maestros nacionales y privados a asistir a Misa con todos sus alumnos, todos los días festivos, nos obliga a insistir sobre su obligatoriedad, para que no se extienda la idea, erróneamente sustentada por unos pocos, de que no tiene importancia su cumplimiento.

Por el contrario la fineza y de tal forma está interesada la Inspección en que se cumpla, que está dispuesta a tomar medidas radicales para su total cumplimiento.

En la Santa Misa, la perpetuación del Gran Sacrificio del Calvario, la continuación y repetición del dulce milagro de darsenos el mismo Hijo de Dios en Cuerpo y Sangre, el medio más grande de que dispone la Iglesia y cada una de los cristianos para alcanzar el favor divino.

La Iglesia, que conoce todo su inmenso valor, ha dispuesto en su primer Mandamiento, que todos tengan que asistir a Misa en los días de precepto y es por lo tanto muy natural y lógico que un Estado católico como el español se haga suya esta obligación y disponga sea una de las principales obligaciones escolares.

El Maestro que falta a esta obligación contrae la misma responsabilidad legal que si falta a clase y puede ser declarado incurso en el artículo 171 de la vigente Ley de Primera Enseñanza y si es interino, ser declarado con pérdida de todos sus derechos.

La Inspección, que ama a los Maestros y desea su mayor bien, sentiría en el alma el que hubiera que sancionar a algún Maestro por el incumplimiento de esta sagrada obligación y para evitarlo recuerda una vez más a todos su obligación de asistir a la misa parroquial con sus alumnos, poniéndose de acuerdo con sus respectivos párrocos para determinar la hora y el lugar que deben ocupar los niños, por ser preferible estén todos juntos y en sitio fijo.

ció que es dóna a l'escola del nou règim franquista, consisteix en les orientacions i consells que els inspectors donen als mestres i que fan referència a la formació religiosa i patriòtica que cal inculcar a l'escola. Sovint els informes acaben amb una frase d'encoratjament a treballar pels nous ideals religiosos i patriòtics, tal i com ho acabem de veure a Sant Feliu de Guíxols, i en trobem d'altres:

"A seguir trabajando con fe y entusiasmo con el pensamiento puesto en Dios y España". Fornells de la Selva, Gironès, 1942; *"Que se ponga el máximo interés en la formación religiosa y patriótica de los niños".* Amer, Selva, 1942.

Al costat d'aquestes frases fins a cert punt rutinàries és possible trobar-hi insistents recomanacions al voltant d'aquests dos eixos: Déu i Espanya. Els dos eixos sobre els quals girarà l'escola del nou règim i que queden clarament plasmats en la *Ley de Educación Primaria* del 17 de juliol de 1945:

"La Escuela española, en armonía con la tradición de sus mejores tiempos, ha de ser ante todo católica. Por eso, la Ley no vacila en recoger, acaso como ninguna otra en el mundo, y en algunos casos con literalidad manifiesta, los postulados que consignó Pío XI como normas del derecho educativo cristiano en su inmortal encíclica "Divini illius Magistri". (...). Además, la Escuela en nuestra Patria ha de ser esencialmente

El gest obligatori, sota els eslògans de l'època.

Textos per a una antologia

I

Judici de l'època republicana

- "Pavoroso vacío ese, que obraron en nuestro pueblo el laicismo y la irreligiosidad de tiempos definitivamente pretéritos!. Y la Escuela quedó también huérfana de espíritu". *Sant Joan les Fonts, Garrotxa, 1942.*

- "Pasado el lúgubre período rojo, como una gran riancha de sangre y un desgraciado borrón en el capítulo XX que la Historia de España, se impone la rehabilitación de la Escuela Española tradicional". *Joanetes, Garrotxa, 1942.*

- "No están suficientemente formados o educados (els alumnes més grans de l'escola) porqué son los que más se resienten de los años nefastos del período rojo". *Banyoles, Gironès, 1947.*

- "Una escuela que funciona con toda normalidad y un maestro que pone todo su afán en cumplir su sagrada misión es lo que encontramos... Y esto que ya es mucho, después de todo lo que ha pasado y de ver tanto incumplimiento de los propios deberes...". *Bellcaire, Alt Empordà, 1940.*

"La revolución roja fué una desoladora inundación, que destrozó los espíritus y se llevó tantos corazones para siempre. Mas, quedó la Escuela, roída por la acción demoledora, por el mortífero ariete de las doctrinas marxistas, que ahora se tiene que reconstruir con la paciencia ejemplar que las contantes hormigas". *Sant Privat d'En Bas, Garrotxa, 1940.*

Textos per a una antologia

II

Els eixos generals de la nova escola franquista

- “Hoy, a los que aspiramos a una enseñanza integral de acuerdo con esos dos postulados, virtud y patriotismo, ya no nos convence, por su unilateralismo, la frase aquella de Montaigne, clásica para ciertas pedagogías que nacieron con miopía: “Una cabeza bien hecha, antes que muy llena”. Sí, desde luego; pero ello sólo es insuficiente. No le basta al hombre la pura instrucción, que le asemejaría a una máquina de calcular, viviente. En el hombre hay también, y sobre todo y ante todo, corazón. Así, que, el verdadero pedagogo pondrá en primer plano la educación de la infancia y de la juventud. Y de esta manera nuestras manos podrán depositar en el seno de la Religión y de la Patria, una generación nueva, superada, sobrenaturalizada; una generación de católicos y de españoles, cien por cien, ilustres ciudadanos de las dos patrias que al hombre corresponden: la temporal y la eterna. Porque no le falta razón a nuestro gran patricio, Aparicio Guijarro, al declarar que “la educación es un seguro de vida y un pasaporte para la eternidad”. *Joanetes, Garrotxa, 1942.*

- “Que procure despertar principalmente en estos niños mayores vivos sentimientos de amor a Dios y a España”. “Procurando sobre todo educar, siempre más importante que enseñar o instruir, para ir formando la nueva generación que España necesita”. *Bellcaire, Alt Empordà, 1940 i 1945.*

- “Obtener de las niñas que se acercan a nuestra vera buenas cristianas y excelentes patriotas: Dios y España —Religión y Patria— han de ser nuestro programa y nuestra trascendente misión. De los maestros, así como de los párrocos depende, con la ayuda de Dios, la resurrección de los pueblos”. *Calonge, Baix Empordà, 1945.*

- “Cuidando principalmente la formación religiosa y patriótica, siempre más importante que la parte meramente instructiva”. *Verges, Baix Empordà, 1942.*

- “Es así como debe enseñarse en España: a lo católico! Demos primero a los alumnos el Reino de Dios y todo lo demás —la ciencia, la cultura— se nos dará también por añadidura”. *Sant Privat d'En Bas, Garrotxa, 1944.*

- “... en que se respira, como en un paisaje de primavera: aire sano, con abundante oxígeno, sin impurezas. ¿Oxígeno, hemos escrito? Hemos escrito bien: porque oxígeno es para el espíritu la enseñanza religiosa y patriótica que da en esta escuela su buena maestra...; enseñanza que, cual oxígeno con la fisiología del cuerpo, estimula al bien querer y al bien obrar”. *Castellfollit de la Roca, Garrotxa, 1942.*

- “Sólo así, instruyendo por cien y educando por mil (claro que en español y en cristiano) lograrán, los maestros, regenerar los pueblos sumidos en el negro materialismo que los atosiga”. *Tortellà, Garrotxa, 1943.*

- “Que procure, sobre todo despertar verdaderos sentimientos de amor a Dios y a España por procedimientos sencillos, como sencillos son los niños de este pueblo”. *Juià, Gironès, 1945.*

- “Que recuerden la gran trascendencia de su misión que tiene por objetivo principal el formar perfectos cristianos y buenos patriotas”. *Salt, Gironès, 1947.*

JOSE MARIA MENDOZA GUINEA

CURSO V

FORMACION DEL ESPIRITU NACIONAL

española. Y en este aspecto, la Ley se inspira en el punto programático del Movimiento Nacional por el que supedita la función docente a los intereses supremos de la Patria”⁴.

Aquestes recomanacions que configuren la ideologia de la nova escola franquista les he trobades escrites per part de tots els inspectors, en les diferents escoles de les comarques i durant tots els deu anys estudiats (1939-1949). No és, doncs, la dèria particular d'un inspector determinat, ni tampoc es ceneix a uns anys concrets. És la voluntat decidida, manifesta i constant de tota la Inspecció Provincial de Primer Ensenyament. El fet que un dels inspectors gironins fos sacerdot augmenta aquesta orientació. Els seus documents destil·len referències religioses constantment.

Petita antologia ideològica

Ofereixo ara, doncs, al lector una petita antologia d'aquests textos més ideològics. No són ni els millors ni els pitjors. Els fragments escollits són de diferents comarques i d'anys diversos. Abans dels textos que fan referència a la dè-

III

La formació patriòtica

- “Se le hace observar la conveniencia de obtener en las lecciones las consecuencias de orden moral, religioso y patriótico y lo necesario que es dotar a las niñas mayores de un contenido claro en cuanto a la Historia de la patria”. *Sant Jordi Desvalls, Gironès, 1940.*
- “Que dé importancia principal a la formación religiosa y patriótica de los niños, para lo que les servirá de mucho el adueñar-se primero de sus tiernos corazones”. *Llagostera, Gironès, 1941.*
- “Interesa que cuiden especialmente la educación religiosa y patriótica, cosa importante en todas las escuelas, pero de manera particular las de Puigcerdà por su especial situación fronteriza”. *Puigcerdà, Cerdanya, 1947.*
- “Que siga en su magnífica labor pensando que hace obra grande al formar almas para Dios y hombres, o mejor dicho mujeres, para España”. “Muchas escuelas como esta y España se salva y se engrandece”. *Camprodon, Ripollès, 1943 i 1945.*
- “Le recomienda la intensificación de la enseñanza religiosa, la del idioma castellano y la formación patriótica”. *Riudellots de la Selva, Selva, 1941.*
- “Esta Inspección ha podido comprobar que la labor que en ella realiza está informada de acendrado patriotismo y de un fervor religioso notorio hasta el punto de que los niños practican el ejercicio cotidiano del cristiano”. *Anglès, Selva, 1940.*
- “Recordamos que los actos diarios de izar y arriar la bandera —por lo que calan hondo en el espíritu— son obligatorios”. *Sant Miquel de Campmajor, Gironès, 1944.*
- “El Sr. X es conveniente que pase al último grado para que dé el último retoque a la formación de los niños de San Juan, pues por haber pasado a la España Nacional y haber tomado parte en los Cursos de Orientación Nacionales de Pamplona y en otro de Alféreces provinciales, conoce bien la doctrina de la Nueva España que hay que inculcar a la nueva generación”. *Sant Joan de les Abadesses, Ripollès, 1940.*
- “La Inspección recomienda la exaltación del sentimiento patriótico”. *Caldes de Malavella, Selva, 1941.*

IV

La formació religiosa

Pel que fa al tema de la formació religiosa, hi trobo un especial èmfasi per part d'un dels inspectors que és sacerdot. Aquest s'esplaia quan troba un company capellà que està fent de mestre i parla de dos sacerdocis:

- “Sacerdote y maestro, son dos sacerdocios con que ante Dios y España viene consagrado el Sr. X. Ante el altar su labor apostólica debe de ser fecunda, animada por los carismas del Espíritu. En ese otro templo, también de la virtud y del saber, que es la Escuela, deseáramos vehementemente que sean óptimos los frutos que dicho maestro consiga, cuando son

cada franquista n'hi he incorporat alguns on es fa un judici de l'època anterior perquè considero que són dos aspectes —el judici de l'època republicana i el nou esperit que vol inculcar-se a l'escola— que estan íntimament units.

Es tracta d'una primera i breu aportació documental que ens permet aproximar-nos, després de cinquanta anys, a alguns aspectes del que fou l'escola pública a casa nostra en la immediata postguerra. Aquesta ullada retrospectiva —sense rancor— ens ha d'estimular en el treball per a una escola pública catalana de qualitat, tal i com demanaven la majoria dels mestres públics gironins durant la Segona República, i tal i com volen avui molts dels seus successors en la feina docent.

Mossèn Josep Dorca, sacerdot i inspector. La seva doble condició accentua el matís religiós de l'orientació al magisteri.

Textos per a una antologia

tantas las dotes de que està aureolada su vocación magisterial". *Palafrugell, Baix Empordà, 1949.*

De totes maneres no és només ell, l'Inspector sacerdot, el que insisteix en la formació religiosa; és tota la Inspecció Provincial que insisteix en les noves orientacions:

- "Una gran eficiencia en la instrucción que se suministre al alumnado, pero muchísimo más, una preocupación en su formación educacional, dentro de un austero y amable ámbito de catolicidad, ya que el mundo de hoy —España— más necesita de santos que de sabios". *Palafrugell, Baix Empordà, 1948.*

- "Sin que estas líneas vayan a indicar que no se cumple con lo legislado queremos indicar encarecidamente y con todas las fuerzas de nuestro espíritu, al maestro que se intensifique, si cabe, el aprendizaje de la doctrina cristiana en este alumnado, sin que se divorcien de ninguna manera la teoría de la Religión de sus prácticas de piedad". *Calonge, Baix Empordà, 1942.*

- "Recomendamos se intensifique la enseñanza catequística, base para su formación educacional en sentido cristiano". *La Bisbal d'Empordà, Baix Empordà, 1949.*

- "Hay que meter dentro de los organismos sociales un alma, el cristianismo, sea como sea... Tenemos que saturar nuestras escuelas de espíritu cristiano... Esta es la gran misión de la escuela española en la hora presente: la cristianización de nuestra sociedad paganizada". *Sant Joan les Fonts, Garrotxa, 1942.*

- "En lo religioso-moral vuelvo a insistir en que no se admita a la escuela niña alguna que no acuda a la misma decorosamente vestida, según las normas de la moral católica. Es también deber de los maestros evitar los contagios de orden espiritual, porque las almas también tienen su higiene y su profilaxis". *El Mallol, Garrotxa, 1944.*

NOTES

1. Aquest article és una part de la investigació més ampla que estic duent a terme sobre la repressió franquista en el món de l'ensenyament a les comarques gironines, gràcies a una borsa per a treballs de recerca pedagògica concedida per la Societat Catalana de Pedagogia.

2. Pel que fa a Girona, i de manera provisional, remeto a la meua comunicació "El magisteri públic gironí (1939-41). La repressió" in *La guerra civil a les comarques gironines (1936-39)*. Quaderns del Cercle, 2, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, Girona, 1986. Quant a Catalunya, en aquests moments hi estem treballant amb el professor J. González Agàpito amb la intenció d'oferir ben aviat les dades de la repressió al magisteri públic de tot Catalunya.

3. Voldria agrair molt sincerament la col·laboració de totes aquelles persones, inspectors, directors d'escola, responsables dels Centres de Recursos Pedagògics, mestres públics, alumnes..., que m'han possibilitat de llegir els Llibres de Visites de la Inspecció a partir dels quals he fet aquest treball.

4. Cf. B.O.E. del 18 de juliol de 1945, pg. 979.